

Het jachtbedrijf met de stootvogel in Waalre en omgeving (16e—18e eeuw), deel 3

Jacques Bijnen

Dit artikel is integraal overgenomen uit de onlangs verschenen genealogie van de familie Bijnen. Vele leden van dit, vanaf het midden van de 15e eeuw, uit Waalre stammende geslacht beoefenden de valkerij in al haar vormen.

Het onderwerp beoogt enig inzicht te geven in het ontstaan en de tradities van het jachtbedrijf met de stootvogel in Waalre en omgeving.

VALKENIERS IN DE LOKALE SAMENLEVING

ALS BESTUURDERS

Voor tal van functies in het plaatselijk bestuur werd - al of niet op vrijwillige basis - een beroep gedaan op personen, die voor het vervullen van de beoogde functie capabel waren. Vooral het beheer van de dorpsfinanciën - waarvoor borgemeesters werden aangesteld - was een taak voor personen met kennis van boekhouding en met vaardigheid in rekenen (denk maar aan het omslachtig muntstelsel). Ook voor het innen van de belastingpenningen was enige uitstraling van gezag onontbeerlijk. Borgemeesters werden meestal voor één jaar benoemd, maar herbenoemingen waren niet zeldzaam.

De borgemeesters moesten namelijk met hun eigen vermogen borg staan voor eventuele tekorten. De functie was dan ook niet geliefd. Het was echter niet mogelijk een bestuursfunctie te weigeren. Op weigering stonden hoge boetes.

Als burgers hebben de valkeniers zich niet onttrokken aan het medebesturen van hun woonplaats (ofschoon in een aantal gevallen een omgekeerd beeld ontstond). Vanwege verplichtingen in het vluchtbedrijf voelden sommigen zich genoodzaakt zich in een bestuursfunctie te laten vervangen door hun echtgenote of een ander persoon. Een opvallend verzoek om volledig te worden vrijgesteld van de dorpsdiensten kwam van de in Eersel wonende Henrick Bijnen. In 1672 stuurde hij in zijn functie als weiman en valkenier van Zijne Keizerlijke Majesteit te Wenen een rekest

naar de Staten-Generaal met het verzoek om - indien hij belast zou worden met het borgemeesterschap - van deze taak ontheven te worden (*bron 3*).

Als reden voerde hij aan dat hij, geboren zijnde in Eersel en aldaar nog steeds woonachtig, het merendeel van zijn tijd aan zijn buitenlandse dienst moest wijden en dus veel weg was om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien.

De verkregen dispensatie was nadien voor zijn zoon Dionysius aanleiding om eveneens een verzoek tot vrijstelling in te dienen (werd gehonoreerd).

De onrust, die bij het dorpsbestuur tegen deze bijzondere positie bestond, resulteerde in een besluit van de Staten-Generaal, waardoor personen, die in de dorpen van de Meierij woonden en konden bewijzen dat ze valkenier in keizerlijke dienst waren, niet tegen hun wil tot borgemeester aangesteld mochten worden (*bron 4*).

Ook als lid van het schepencollege, waarvan valkeniers vaak deel uitmaakten, is een geval bekend: het ging hierbij niet om inwilliging van een verzoek, maar om een weigering nog langer een functie uit te voeren. In 1666 had Laureijs Jacob Bijnen, inwoner van Valkenswaard, het dorpsbestuur al meerdere malen verzocht om als president van de schepenbank ontslagen te worden vanwege zijn noodzakelijke absentie als oppervalkenier van de hertog van Brunswijk. Toen dat steeds maar weer opnieuw geweigerd werd,

hakte hij de knoop zelf door en weigerde ooit nog te compareren (*bron* 5). Het kwam ook voor dat een valkenier optrad als vertegenwoordiger (representant) van het dorpsbestuur, bijvoorbeeld in onderhandelingen met militaire aanvoerders, commandanten van doortrekkende leger-eenheden, hogere overheden of belastinggaarders.

Een voorouder-valkenier, die in deze kwaliteit bijzonder vaak optrad, was Jasper Bartholomeus Bijnen. Namens het dorpsbestuur van Waalre ondernam hij reizen, onder andere naar Bergen op Zoom (vrijpleiten van een gegijzeld persoon in 1590), naar Holland (verzoek om lastenvermindering Waalre), naar Geertruidenberg (onderhandelingen minder pioniers te leveren 1593-'94) en in 1612 een reeks onderhandelingen (i.v.m. kwijting belasting).

In 1619 onderhandelde Jasper met de vertegenwoordiger van de heer van Grobbendonck (ook een valkenier), gouverneur en Spaans legerhoofdman, gelegerd in het garnizoen te 's-Hertogenbosch. Tijdens het overleg stuurde Jasper een bode naar Waalre om er een havik-tarsel op te halen als geschenk voor de heer van Grobbendonck. Tijdens onderhandelingen met een legereenheid, die in Valkenswaard bivakkeerde, werd in 1620 een havik geschonken.

ALS 'BANKIERS'

Een ander aspect van de valkenier was, dat hij vaak fungeerde als 'bank van lening' voor de lokale bevolking. Door zijn werkzaamheden aan de hoven en bij de vooraanstaande personen van die tijd kwam hij in contact met een ander sociaal en maatschappelijk milieu dan de meeste inwoners van zijn woonplaats. Zijn diensten, vogels en toebehoren werden 'verrekend' in klinkende munt. Financieel ging het de valkenier voor de wind, dit in tegenstelling tot de overwegend agrarische bevolking van het dorp, waartoe hij behoorde en waar de ruilhandel nog steeds bestond, doordat er weinig geld in omloop was. In de tweede helft van de 17e en eerste helft van de 18e eeuw za-

ten veel dorpsbesturen voor schier onoplosbare financiële problemen.

De voortdurende oorlogen en zware schattingen en het stijgend aantal bededen in een slechte economische situatie dwongen de bestuurders tot het aangaan van leningen om aan hun verplichtingen te kunnen voldoen. Het kapitaal dat een aantal valkeniers zich verworven had, bracht hierin uitkomst. In eigen woonplaats, maar ook in de omliggende dorpen, verstrekten de valkeniers leningen. Niet alleen aan gemeenten werd geleend, ook tussen particulier en valkenier vonden transacties plaats. Tevens probeerden de valkeniers hun risico te spreiden door aankopen van onroerend goed en het verstrekken van leningen. Door deze activiteiten fungeerden zij vaak als bankier en handelaar in onroerend goed. In 1675 verstrekten Sr. Laureijs Bijnen, Mr. valkenier en medeschepen, aan het corpus van Valkenswaard 7000 gulden ten behoeve van het dorp of de gemeente. Zijn zoon Huybert liet na zijn dood in 1732 tweeënveertig obligaties na met een totale waarde van bijna 50.000 gulden.

ALS HANDELAARWINKELIER

Door hun reizen en contacten met kooplieden (bijvoorbeeld Teuten, *bron* 6) en andere personen maakten verschillende valkeniers van de gelegenheid gebruik om naast hun valkerijactiviteit een handel op te zetten. Handelen hadden de valkeniers al geleerd bij het verkopen en doorverkopen van de gevangen en afgerichte vogels. De handeldrijvende valkenier ontrok zich ook buiten het jacht- of vangseizoenen aan het oude beroep van landbouwer op de Kempische zandgronden en veeteelt en ging geheel het jaar door met in- en verkopen van waren.

In het algemeen bestond deze 'nevenhandel' uit textiel (laken en linnen) en er werd voornamelijk gedreven op Engeland en Duitsland. Deze buitenshuis uitgevoerde handel mondde vaak ook uit in kleinhandel aan huis, bijvoorbeeld in garens, stoffen en meubelen. Een huiswinkel werd bij afwezigheid van de valkenier door zijn echtgenote behartigd.

ALS HERBERGIER-BROUWER

Menig persoon, die zich met de valkerij bezighield, dreef in zijn woonplaats een herberg en het benodigde bier werd doorgaans aan huis in eigen beheer gebrouwen. Zo droeg de uitspanning van Jasper Laureijsz. Bijnen te Waalre, tweede helft 17e eeuw, de veelbelovende naam 'De Valck'. Hendrik Jacob Bijnen baatte te Valkenswaard 17e-18e eeuw, een herberg uit, eveneens 'de Valck' geheten.

PLAATS IN DE SAMENLEVING

Onder de medeburgers waren de valkeniers door hun stoffelijke welstand, vrucht van hun beroep, hun persoonlijke hoedanigheden, waaruit eerbied en achting groeiden, zeer geziene en vooraanstaande personen. Zij hadden gereisd, gezien en gehoord, mensenkennis opgedaan, maatschappelijke verhoudingen leren beoordelen; het waren beschaafde mannen onder hun eenvoudige medeburgers. Zij konden hun kinderen laten studeren, bijvoorbeeld aan de universiteit te Leuven (priester, arts) en brachten hun ongehuwde dochters onder in een begijnhof (Leuven, Turnhout). Ongetwijfeld hebben de valkeniers een voorname rol gespeeld in de plaatselijke samenleving en hun sociaal-economische betekenis is zeer groot geweest.

HET EINDE

Eind 17e eeuw verkeerde de valkerij aan het Spaanse hof in een crisis. Ongetwijfeld waren de hoge oplopende oorlogskosten hiervoor een niet onbelangrijke oorzaak.

Gedurende de hele 18e eeuw zette de teloorgang van het valkenspel zich ook aan de andere Europese hoven in. De ontwikkeling van het jachtgeweer en de onrust als gevolg van de Franse Omwenteling hebben het eind verhaast.

Daarbij vormden de hoge kosten en de naar verhouding geringe opbrengst eveneens factoren, waardoor de interesse en de belangstelling afnam. De laatste concrete gegevens betreffende valkeniers

van de familie Bijnen komen tot ons uit een serie aanvragen, gebaseerd op een privilege om de nodige vanghutten te mogen houden op een locatie, gelegen in de mark Witten op 't Veen in de buurt van het Hoetmeer en Herlaar (en de marken Halen en Hijcken) in de provincie Drente (Z-O van Assen). In 1679 was aan Peter Laurens Bijnen dit privilege verleend.

Nadien refereerden zijn zonen Theodorus en Jacobus (valkeniers bij de koning van Pruisen en markgraaf van Brandenburg) in verzoeken om deze concessie te continueren - telkens voor een periode van zes jaar - hieraan. De laatste verlening bestreek de periode 1750-1756. Nadien vernamen we niets meer over dit vangprivilege.

Na een korte opleving in Frankrijk en Engeland blies koning Willem III de valkerij in ons land nog even nieuw leven in door de oprichting van The Royal Loo Hawking Club. Gejaagd werd op de terreinen van paleis Het Loo, maar in 1852 werd al niet meer gevlogen.

Door de hoge kosten was de 'club' genoodzaakt haar activiteiten te beëindigen. Als laatste valkenier voor de roemruchte Valkenswaardse bloeiperiode wordt algemeen Karel Mollen - zoon van de (gepen-

Karel Mollen 1909

sioneerde) koninklijke valkenier Adriaan Mollen - geëerd. Karel hield zich vrijwel uitsluitend bezig met het vervaardigen van fournituren (huiven, bellen, handschoenen en langveters) voor het vluchtbedrijf; hij overleed in 1935.

TEGENWOORDIGE STAND VAN ZAKEN

Eind 18e eeuw stond er een flinke premie op het doden van de valk, omdat deze 'roofvogel' tot het zogenaamde schadelijk wild werd gerekend. Dit 'schadelijk gedier' werd gezien als een concurrent, dat zich voedde met dieren, die de mens als zijn eigendom beschouwde. Tussen 1705 en 1800 werden in het gebied tussen Hannover, Lüneburg en Bremen 624.087 dode roofvogels gemeld. Nederland had zijn systeem van premietoekenning geregeld bij de jachtwet van 1 juli 1852. Omstreeks 1980 was de valk in de vrije natuur vrijwel uitgestorven. Jagers met het geweer - maar ook landbouwgiften - waren hem bijna fataal.

Over het nut en de schadelijkheid van de stootvogels heeft men tegenwoordig een andere opvatting en ziet men in dat met een bepaald aantal in de vrije natuur het biologisch evenwicht mede in stand wordt

gehouden. Door fokprogramma's in Duitsland en Noord-Amerika, onder andere met behulp van broedmachines en het uitzetten van deze valken in natuurgebieden, neemt hun aantal weer toe.

In onze naaste omgeving zijn valkeniers verenigd in het 'Nederland Valkeniersverbond Adriaan Mollen'.

Per 1 april 2002 heeft Nederland een nieuwe Flora- en Faunawet. Hierin worden de jachtmogelijkheden sterk beperkt. Het aantal vergunninghouders om met een stootvogel te jagen is gelimiteerd op tweehonderd.

De geschiedenis van de valkerij uit de hoogtijdagen is te bezichtigen in enkele plaatselijke musea: Museum Taxandria te Turnhout, waarin een Jachtkamer is ingericht; Cultuurhistorisch Museum te Valkenswaard, dat het Nederlands Valkerij Museum herbergt; Heem Museum ALS ICE CAN te Arendonk, met een afdeling over de Arendonkse valkerijgeschiedenis.

Een indruk van de pracht en praal aan de vorstenhoven (en waartoe verknochtheid, passie en verhevenheid kunnen leiden) is thans nog te aanschouwen in het Slot Augustusburg in Brühl en in het daarbij behorende jachtslot Falkenlust.●

BOVEN:

Vitrine in Museum Taxandria te Turnhout (Jachtkamer).

RECHTS:

JACHTSLOT FALKENLUST TE BRÜHL (DUITSLAND).

BRONNEN:

- 1) **Verster van Wulvenhorst, A.H.**, *Geschiedkundige aantekeningen over het Jagtwezen sedert de vroegste tijden* (1840 Amsterdam), p. 1-191.
- 2) **Coveliers, L.**, *Valkerij en Valkeniers van Arendonk* (1950 Arendonk) [allen bekende namen uit de Arendonkse valkerij].
- 3) **A.R.A. Archief Staten Generaal**, inv. nr. 3286, Resolutie d.d. 15 juli 1672.
- 4) Idem, Resolutie d.d. 27 september 1694.
- 5) Idem, inv. nr. 12548.422, d.d. 21 september 1666.
- 6) Onder Teuten verstaan we marskramers/kleinhandelaren in bijvoorbeeld mensenhaar, koperwerk (ketels), glaswerk, kant, textiel en manufacturen. In veel gevallen beheersten zij tevens een ambacht en boden daarvan hun diensten aan, bijvoorbeeld het repareren van ketels.

LITERATUUR:

- Dam, J.H.**, *Het Jachtbedrijf in Nederland en West-Europa* (1953 Haarlem).
- Gerven, J.M. van, en Kersten, H.E.F.M.**, *Het Cultuur Historisch Museum te Valkenswaard* (1995 Valkenswaard).
- Goris, J.**, *Aloude valkerij in de Kempen en aan de vorstelijke hoven* (1966 Arendonk).
- Hagen, J.W.**, Keizerlijke valkeniers uit Eersel en omgeving als dienstweigeraars, in: Spoorenberg, J., e.a., *Eersel Duizel Hapert, Drie Zaligheden* (1989 Hapert) p. 139-145.
- Knippenberg, W.H.Th.**, *De Teuten, Buitengaanders van de Kempen* (1974 Eindhoven). Uitgave: Stichting Brabants Heem: Kulturhistorische Verkenningen in de Kempen, V.
- Lacroix, P.**, *Moeurs, Usages et costumes au Moyen Age* (1872 Paris).
- Oorschot, J.M.P., van**, *Vorstelijke Vliegers en Valkenswaardse Valkeniers sedert de zeventiende eeuw*. (1974 Tilburg) p. 188-190.
- Servaes van Rooyen, A.J.**, iets over de valkenvangst in de 17de eeuw. In: *Album der Natuur*, (1897 Haarlem).
- Swaen, A.E.H.**, *De Valkerij in de Nederlanden* (1937 Zutphen, herdruk s.a.).
- Wall, J.W.M. van de**, *De valkerij op het Loo, The Royal Loo Hawking Club 1839-1855* (1986 Haarlem).

FAMILIEWAPEN VAN HET VALKENIERSGESLACHT BIJNEN UIT WAALRE